

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาการเกษตรเป็นการพัฒนาที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่มีการเกษตรเป็นพื้นฐานอย่างประเทศไทย ที่สามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบ เช่น การปรับโครงสร้างการผลิตโดยการกระจายการผลิตไปสู่การผลิตพืชเศรษฐกิจอื่นที่มีความหวังหรือมีแนวโน้มที่จะพัฒนาการผลิตเพื่อส่งออกหรือเพื่อการค้า อาทิ ไม้ผล ไม้ดอก-ไม้ประดับ และพืชผัก (เอกสารเศรษฐกิจการเกษตรเลขที่ 45/2538) โดยเฉพาะพืชผักเป็นสินค้าที่ประเทศไทยมีความสามารถและศักยภาพในการผลิตให้เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญได้ เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์และภูมิอากาศที่เอื้ออำนวยให้สามารถปลูกพืชผักได้หลากหลายชนิดตลอดปี ด้วยรสชาติที่แตกต่างกัน ผสมกับความชำนาญและประสบการณ์ของเกษตรกรไทยที่อยู่ในสังคมเกษตรมาช้านาน จึงปรากฏว่า รัฐบาลโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดแนวทางพัฒนาการผลิตพืชผักโดยบรรจุไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534) เพื่อให้ได้การผลิตพืชผักตรงตามความต้องการของตลาด โดยกำหนดรายชื่อสินค้าเกษตรเป้าหมาย สำหรับพิจารณา 33 ชนิด จำแนกเป็นประเภทเป้าหมายหลัก 6 ชนิด คือ ข้าวโพดฝักอ่อน ถั่วฝักยาว ถั่วแขก เห็ด มะเขือเทศ หน่อไม้ฝรั่ง และประเภทเป้าหมายรองอีก 2 ชนิดคือ กะหล่ำปลีและหน่อไม้ (แผนพัฒนาระบบการผลิต การตลาด และการสร้างงานในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534))

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมเกษตรนั้นถ้าทำเป็นธุรกิจแล้วต้องประสบกับความเสี่ยงค่อนข้างสูงทั้งจากจุดด้อยในแง่ของตัวผลผลิตที่เสียได้ง่าย การเสื่อมคุณภาพ มีน้ำหนักมาก ราคาต่ำ มีผู้ผลิตหลายราย ทำให้เกิดความผันแปรของราคา ความต้องการของตลาดและการแข่งขันสูงอีกทั้งความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงรสนิยมของผู้บริโภค ภัยจากธรรมชาติทั้งจากโรคพืชและลมฟ้าอากาศ เป็นต้น

การเชื่อมโยงการผลิตการเกษตรเข้ากับธุรกิจอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถลดปัญหาหลักที่สำคัญของสินค้าเกษตรคือ การเน่าเสียและเสื่อมคุณภาพของผลผลิตโดยการนำผลผลิตมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ เช่น การบรรจุเป็นอาหารกระป๋อง ซึ่งนอกจากสามารถเก็บผลผลิตได้นานขึ้นแล้วยังเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตนั้นให้สูงขึ้นด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางดังกล่าวในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525 - 2529) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540 - 2544) นั้น รัฐบาลได้กำหนดแนวทางพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายเฉพาะสาขา นอกเหนือจากแนวทางที่มุ่งสนับสนุนและส่งเสริมอุตสาหกรรมทั่วไป โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540 - 2544) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจนั้น รัฐบาลได้กำหนดเป้าหมายการสร้างรากฐานการผลิต เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและเพิ่มโอกาสการมีงานทำ ด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรเพื่อให้เป็นแหล่งรองรับวัตถุดิบทางการเกษตร (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ซึ่งนอกจากก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรและอุตสาหกรรมแล้ว ยังทำให้เกิดความเชื่อมโยงก้าวหน้าที่ดินค้าเกษตรนั้นจะเป็นวัตถุดิบหรือวัตถุดิบสำเร็จรูปของอุตสาหกรรมอาหารอื่น ๆ และความเชื่อมโยงย้อนกลับ โดยภาคเกษตรจะมีการพัฒนาผลผลิตเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในกระบวนการผลิตของโรงงาน ทำให้เกษตรกรสามารถใช้แรงงานได้เต็มที่มากขึ้น (ศิณี, 2530) ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มรายได้และการมีงานทำของเกษตรกร

การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีและการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตในลักษณะการหลีกเลี่ยงการเป็นคู่แข่งในการผลิตสินค้าเกษตรวัตถุดิบมาเป็นสินค้าเกษตรกึ่งสำเร็จรูป หรือสำเร็จรูปนั้นเป็นที่มาของระบบธุรกิจการเกษตร หรือ Agribusiness นั้นเอง ระบบธุรกิจการเกษตรนี้เริ่มขึ้นในประเทศตะวันตกแล้วได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศโลกที่สาม โดยหลักการของธุรกิจการเกษตรจะเน้นการผนวกรวมในแนวคิดของกระบวนการผลิตเข้าด้วยกัน ตั้งแต่อุตสาหกรรมปัจจัยการผลิต การผลิตในฟาร์ม การแปรรูปและการตลาด การผนวกรวมแนวคิดนี้อาจทำครบทั้ง 4 ขั้นตอน หรือจะทำเพียงแต่บางขั้นตอนก็ได้ แต่ขั้นตอนที่สำคัญคือ การผนวกรวมการผลิตในระดับฟาร์มเข้ากับอุตสาหกรรมแปรรูป ซึ่งการผนวกรวมการผลิตในระดับฟาร์มนี้อาจเกิดขึ้นได้ 2 ลักษณะคือ ธุรกิจการเกษตรเข้าถือโครงการผลิตในฟาร์มโดยตรง หรือการนำระบบเกษตรพันธสัญญาเข้ามาใช้ (วิฑูรย์และคณะ, 2539) เป็นที่น่าสังเกตว่าธุรกิจการเกษตรส่วนใหญ่นิยมใช้ระบบการเกษตรพันธสัญญามากกว่าการเข้าถือครองการผลิตเอง เช่น การปลูกยาสูบ มันฝรั่ง มะเขือเทศ เป็นต้น เพื่อแบ่งปันผลประโยชน์และการกระจายความเสี่ยงร่วมกันโดยเกษตรกรเป็นผู้รับความเสี่ยงด้านการผลิต แต่จะได้รับ ความมั่นคงด้านการตลาดรับซื้อผลผลิต และราคาภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน สำหรับผู้ประกอบการจะเป็นผู้รับความเสี่ยงด้านตลาด แต่จะสามารถมั่นใจได้ว่าจะมีวัตถุดิบเข้าสู่โรงงานและดำเนินการผลิตได้อย่างสม่ำเสมอ

ข้าวโพดฝักอ่อนซึ่งเป็นพืชผักเป้าหมายที่ต้องพัฒนาระบบการผลิต การตลาด เป็นพืชที่กำลังทวีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทยซึ่งกำลังพัฒนาด้านเกษตรอุตสาหกรรม ดังนั้นในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534) รัฐบาลได้กำหนดให้ข้าวโพดฝักอ่อนเป็นกลุ่มพืชอุตสาหกรรมที่ต้องพัฒนาและเร่งรัดการผลิต (เอกสารวิชาการ การปลูกพืชไร่, 2537) ซึ่งนอกจากนั้นเป็นยังพืชที่ให้ผลตอบแทนต่อไร่สูงคือ 3,568 บาท เมื่อเทียบกับ 1,532 บาท เมื่อปลูกข้าว

(บุญล้อม, 2530) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าข้าวโพดฝักอ่อนได้ผลตอบแทนสูงกว่าการปลูกข้าวถึง 2.3 เท่า นอกจากนั้นยังเป็นพืชที่เกษตรกรสามารถปลูกได้ 5 - 6 ครั้งต่อปี ในพื้นที่ซึ่งมีน้ำอุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้ เพราะเป็นพืชที่ใช้เวลาปลูกจนถึงเก็บเกี่ยวสั้น คือประมาณ 40-55 วัน ทำให้เกษตรกรมีงานทำตลอดทั้งปี สามารถมีรายได้และช่วยลดปัญหาการอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองของชาวชนบทได้อีกทางหนึ่งด้วย และที่สำคัญข้าวโพดยังเป็นพืชที่สนับสนุนอุตสาหกรรมเกษตรเพื่อการส่งออกของประเทศอีกชนิดหนึ่งที่มีู่ทางการส่งออกค่อนข้างเข้มงวดในในตลาดโลก นับตั้งแต่ปี 2523 จนกระทั่งในปี 2537 ปริมาณและ มูลค่าการส่งออกข้าวโพดฝักอ่อนบรรจุกระป๋องได้เพิ่มจาก 26,777 เมตริกตัน มูลค่า 536.1 ล้านบาท เป็น 46,187 เมตริกตัน มูลค่า 963.7 ล้านบาท (เอกสารสถิติการเกษตรเลขที่ 6/2539) โดยประเทศผู้นำเข้าข้าวโพดฝักอ่อนบรรจุกระป๋องที่สำคัญจากประเทศไทยได้แก่ สหรัฐอเมริกา (ปี 2536 สัดส่วนการส่งออก ร้อยละ 41) รองลงมาได้แก่ ตลาดในประเทศใกล้เคียงแถบเอเชีย เช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ และฮ่องกง เป็นต้น (สำนักงานเศรษฐกิจการพาณิชย์ 2537)

ดังนั้น เห็นได้ชัดเจนว่า ปัจจุบันตลาดข้าวโพดฝักอ่อนมีขนาดค่อนข้างสดใสในตลาดต่างประเทศ จึงทำให้มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนอย่างกว้างขวางทั้งที่อยู่ในเขตชลประทาน และนอกเขต ชลประทานเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในทุกภาคของประเทศ โดยพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพิ่มจาก 82,283 ไร่ ในปีเพาะปลูก 2531/32 เป็น 151,751 ไร่ ในปีเพาะปลูก 2535/36 (สำนักงานเศรษฐกิจการพาณิชย์, 2537) ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นถึง 1.8 เท่า กระจายอยู่ภาคต่าง ๆ โดยแหล่งเพาะปลูกสำคัญมากที่สุดอยู่ในภาคตะวันตก ซึ่งได้แก่ ราชบุรี กาญจนบุรี สมุทรสงคราม และนครปฐม รองลงมาได้แก่ ภาคเหนือ จังหวัดที่ปลูกมากคือ ลำพูน เชียงราย ลำปาง และเชียงใหม่ สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกที่มีความสำคัญเป็นอันดับสามนั้น แหล่งเพาะปลูกที่สำคัญอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และยโสธร เป็นต้น โดยส่วนใหญ่เป็นการเพาะปลูกภายใต้ระบบการเกษตรแบบพันธสัญญา โดยการควบคุมระบบการผลิต เช่น กำหนดพันธุ์ ระบบการจัดการ เงื่อนไขคุณภาพผลผลิตและการกำหนดราคาซื้อที่กระทำกันล่วงหน้าภายใต้ข้อตกลงร่วมกันเพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้นและมีคุณภาพตรงกับความต้องการของตลาด และสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจแล้วส่งผลให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นผลสำเร็จที่เกิดจากการพัฒนาการเกษตร

อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญของการพัฒนาการเกษตรคือ การที่เกษตรกรไม่ยอมรับสิ่งปฏิบัติใหม่หรือนวัตกรรม หรืออาจต้องใช้เวลาานกว่าจะเกิดการยอมรับ ทำให้การพัฒนาการเกษตรนั้น ๆ เป็นไปอย่างเชื่องช้าไม่ทันต่อสภาวะการณ์ ซึ่งปัญหาการไม่ยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกรเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและจะทวีเป็นปัญหารุนแรงขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา สำหรับประเทศไทยเราก็คงประสบปัญหาดังกล่าวเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและ

เอกชนจะได้ดำเนินการพัฒนาระบบการเกษตรและถ่ายทอดเทคโนโลยีไปสู่เกษตรกรแต่พบว่าเกษตรกรไทยยังคงนิยมที่จะปฏิบัติตามแบบดั้งเดิมที่มีการกระทำสืบต่อกันมาตามความเคยชินอยู่นั่นเอง จากปัญหาดังกล่าวจึงนำไปสู่การศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจถึงปัญหา ข้อจำกัด ตลอดจนปัจจัยที่สนับสนุนให้เกษตรกรยอมรับนวัตกรรม ซึ่งการศึกษาส่วนใหญ่ที่ผ่านมาเป็นการศึกษาโดยนักส่งเสริมการเกษตรที่เน้นพิจารณาที่ศักยภาพของผู้ยอมรับ บทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม และโครงสร้างสาธารณูปการต่างๆ แต่ไม่เน้นศึกษารูปแบบและกระบวนการแพร่กระจาย ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ และที่สำคัญตัวนวัตกรรมที่นำมาศึกษาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับมันฝรั่ง กาแฟ ยาสูบ สับปะรด เป็นต้น แต่ยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับข้าวโพดฝักอ่อนเลย

ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้ศึกษาถึงการแพร่กระจายและการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในจังหวัดกำแพงเพชรและจังหวัดพิจิตร เนื่องจากมีพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนกระจายอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ อาทิ กิ่งอำเภอบึงสามัคคี และอำเภอหนองโดน จังหวัดพิจิตร กิ่งอำเภอบึงนารางและอำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร (ตารางที่ 1.1) ซึ่งการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเหล่านั้นดำเนินการอยู่ภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา โดยใช้วิธีการศึกษาลักษณะผสมผสาน ซึ่งพิจารณาทั้งศักยภาพของผู้ยอมรับ โครงสร้างสาธารณูปการ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการแพร่กระจายนวัตกรรมโดยการใช้การวิเคราะห์แผนที่ นอกจากนี้ยังใช้วิธีการศึกษาเชิงพฤติกรรม โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์แด้มคะแนน ในการวิเคราะห์หาความสำคัญของปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมเพื่อนำคำตอบที่ได้เหล่านั้นมาพิจารณาสำหรับการพัฒนาการเกษตร เพราะสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนาการเกษตรนั้น จำเป็นจะต้องพิจารณาให้ครบถ้วนทั้งตัวนวัตกรรม เกษตรกร เจ้าหน้าที่ส่งเสริม โครงสร้างสาธารณูปการต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายและการยอมรับ และให้เข้าใจปัญหาข้อจำกัดที่ทำให้เกษตรกรไม่ยอมรับหรือต่อต้านนวัตกรรมที่นำไปส่งเสริม ตลอดจนปัจจัยที่สนับสนุนให้เกษตรกรยอมรับนวัตกรรมเพื่อนำมาเป็นกลยุทธ์ในการวางแผน ปรับปรุง และกำหนดแนวทางพัฒนาการเกษตรได้อย่างเหมาะสมอันจะส่งผลดีแก่เกษตรกรชนบทซึ่งถือเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศต่อไป

ตารางที่ 1.1 สถิติข้อมูลการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญประจำฤดูกาลผลิต ปี 2538/39

หน่วย : ไร่

รายการ/อำเภอ	เมือง	พรวน- กระด้าย	คลองขลุง	ขาณุฯ	โพธาราม	ตาน กระบือ	คลองลาน	กิ่ง อ.ทุ่งทราย	กิ่ง อ.ปางฯ	กิ่ง อ.บึงสามัคคี	รวม
1. ข้าวเหนียว	305,695	194,905	198,342	208,952	175,000	104,990	73,673	84,070	24,560	73,400	1,443,587
2. ข้าวนาปรัง	125,050	11,995	73,234	27,100	32,560	15,850	380	4,520	1,112	45,000	336,801
3. ข้าวโพด	109,320	7,780	25,539	44,100	500	1,280	49,330	3,820	17,800	6,300	265,769
4. มันสำปะหลัง	113,760	1,250	37,531	180,300	-	-	41,010	-	10,620	-	384,4710
5. กล้วยโรงงาน	150,400	33,568	51,887	59,190	68,195	38,870	17,050	49,946	15,835	25,350	510,291
6. ถั่วเขียวผิวนั้น	76,266	6,080	5,903	8,440	1,159	1,690	6,100	7,080	6,525	2,300	121,543
7. ถั่วเหลือง	40,613	27,390	6,344	20,342	5,270	37,804	1,800	3,265	6,050	19,000	167,878
8. ถั่วเขียว	15,896	415	1,041	40	1,156	205	1,250	3	-	-	20,006
9. ข้าวโพด ฝักอ่อน	-	-	-	-	413	-	-	-	-	2,100	2,513
10. ผักกระถิน	60	1,488	128	144	-	67	25	-	110	-	2,022
รวม	937,060	284,871	399,949	548,608	283,910	284,253	190,618	152,704	82,612	173,450	3,254,881

ที่มา : สำนักงานเกษตร จังหวัดกำแพงเพชร

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 ศึกษาการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรมการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนของเกษตรกร

1.2.2 ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรมการปลูกข้าวโพด ฝักอ่อนของเกษตรกร

1.2.3 ศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างของลักษณะทางเศรษฐกิจ และสังคมของเกษตรกรก่อนและหลังการยอมรับนวัตกรรมการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน

1.3 สมมติฐานการศึกษา

1.3.1 รูปแบบการกระจายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนจะมีรูปแบบการกระจายแบบขยาย

1.3.2 กระบวนการแพร่กระจายการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนจะแพร่กระจายแบบบุคคลต่อบุคคล

1.3.3 ปังจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับปลูกข้าวโพดฝักอ่อนมากที่สุดคือปังจัยทางเศรษฐกิจ ส่วนปังจัยเชิงสถาบันมีอิทธิพลต่อการยอมรับในลำดับรองลงมา

1.3.4 ปังจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนมากที่สุดคือ ปังจัยเชิงสถาบัน ส่วนปังจัยทางเศรษฐกิจเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับในลำดับรองลงมา

1.4 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษากการกระจายทางพื้นที่และปังจัยที่มีผลต่อการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนครั้งนี้ เพื่อต้องการทำความเข้าใจรูปแบบและกระบวนการแพร่กระจายของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนวิเคราะห์ถึงปังจัยที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการแพร่กระจายพืชดังกล่าว รวมทั้งวิเคราะห์ถึงปังจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งพิจารณาถึงปังจัยต่าง ๆ ที่มีความหลากหลาย อาทิ พิจารณาคุณสมบัติของผู้ยอมรับ โครงสร้างสาธารณูปการ ลักษณะทางกายภาพ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้วิเคราะห์ถึงปังจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อาทิ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน การออม การถือครองที่ดิน เป็นต้น และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การเดินทางไปเยี่ยมญาติ การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา ที่เกิดขึ้นภายหลังการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งเป็นพืชใหม่ที่ดำเนินการภายใต้ระบบการเกษตรพันธสัญญา

1.5 พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษา คือ บ้านบึงบ้าน อยู่ในเขตตำบลบึงสามัคคี กิ่งอำเภอบึงสามัคคี และบ้านหนองโดน ตำบลพานทอง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ บ้านเพชรพิจิตร ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี และบ้านแหลมรัง ตำบลแหลมรัง กิ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร เหตุผลที่เลือกพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจาก พื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่สำคัญที่สุดของแต่ละอำเภอ และเป็น

ระบบเกษตรภายใต้การดำเนินการในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการแพร่กระจายและการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนของทั้ง 2 จังหวัดนี้ ส่วนใหญ่กระจายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว จึงเป็นที่น่าสนใจว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น จะมีระยะทาง โครงสร้างสาธารณูปการ ตลาดเป็นตัวแทนหรือไม่ นอกจากนี้ พบว่าขณะที่เกษตรกรหันมายอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนกันอย่างแพร่หลายมากขึ้น แต่ยังมีเกษตรกรอีกบางส่วนที่ปฏิเสธและไม่สนใจการปลูกพืชดังกล่าวทั้ง ๆ ที่มองเห็นได้ชัดเจนว่าเกษตรกรผู้ยอมรับนั้นมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เกษตรกรผู้ที่เคยยอมรับแต่ภายหลังกลับปฏิเสธการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งมีจำนวนมากเช่นกัน ดังนั้น เพื่อจะศึกษาถึงรูปแบบการแพร่กระจายของการยอมรับ ปัจจัยสนับสนุนและเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรภายใต้อิทธิพลของระบบการเกษตรพันธสัญญา ซึ่งเป็นระบบเกษตรแบบใหม่ที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่ศึกษา จึงเป็นเหตุผลที่สำคัญ ในการเลือกพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ศึกษา

1.6 นิยามศัพท์

- 1) นวัตกรรม หมายถึง ความคิด การกระทำหรือสิ่งของซึ่งบุคคลเห็นว่าเป็นของใหม่ ไม่ว่าความคิดนี้จะใหม่ โดยนับเวลาตั้งแต่แรกพบหรือไม่ก็ตาม แต่ขึ้นอยู่กับที่บุคคลรับรู้ว่ามันเป็นของใหม่สำหรับเขา สำหรับงานวิจัยนี้นวัตกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาคือการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน
- 2) ระบบเกษตรพันธสัญญา หมายถึง การดำเนินการธุรกิจภายใต้สัญญาที่ตกลงกันไว้ล่วงหน้าก่อนทำการผลิตโดยระบุเงื่อนไขเกี่ยวกับการผลิตและการตลาดของพืชนั้น ๆ
- 3) เกษตรกร หมายถึง เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนบ้านบึงบ้าน บ้านหนองโดน จังหวัดกำแพงเพชร และบ้านเพชรพิจิตร บ้านแหลมรัง จังหวัดพิจิตร
- 4) การแพร่กระจาย หมายถึง กระบวนการที่ทำให้นวัตกรรมแพร่กระจายไปสู่เกษตรกรรายอื่น ๆ จนกระทั่งมีเกษตรกรยอมรับเอานวัตกรรมนั้นไปปฏิบัติด้วย
- 5) รูปแบบการแพร่กระจาย หมายถึง ลักษณะการแพร่กระจายของตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่ที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน
- 6) ตัวแทนการแพร่กระจาย หมายถึง พ่อค้าในท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้รวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรส่งจำหน่ายแก่โรงงาน

7) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชุมชน การใช้เวลาว่าง การร่วมมือในกิจกรรมของชุมชน การย้ายถิ่น

8) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านรายได้ การใช้จ่าย การบริโภค หนี้สิน การออม พื้นที่ถือครอง สิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน ยานพาหนะ

1.7 ทฤษฎีและแนวความคิด

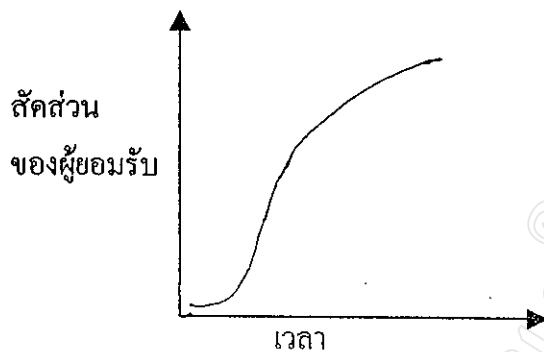
ทฤษฎีและแนวความคิดสำหรับการศึกษานี้ประกอบด้วย

1. ทฤษฎีการแพร่กระจาย (The Diffusion Theory)
2. แนวคิดการแพร่กระจายของ Brown
3. แนวคิดเกี่ยวกับประเภทและรูปแบบของการแพร่กระจาย
4. แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจาย
5. แนวคิดการยอมรับ
6. แนวคิดปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับและไม่ยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตร

1.7.1 ทฤษฎีการแพร่กระจาย

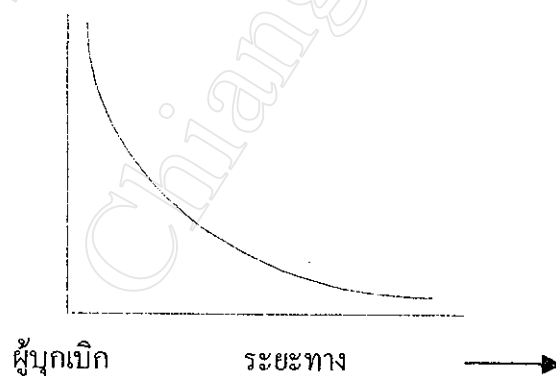
การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับการแพร่กระจาย ได้ถือกำเนิดจากผลงานของนักภูมิศาสตร์ ชาวสวีเดนชื่อ Hagerstrand ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลแรกที่ศึกษากระบวนการแพร่กระจายอย่างมีระบบ โดยในระยะแรกศึกษาถึงรูปแบบของการแพร่กระจาย ต่อมาจึงให้ความสนใจศึกษากระบวนการแพร่กระจายของสิ่งใหม่ ๆ ที่เข้าไปในพื้นที่และสามารถเปลี่ยนระบบพื้นที่บางอย่างได้

ในขั้นตอนแรก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการแพร่กระจายนั้น มีผู้ยอมรับจำนวนน้อยมาก ต่อมาจำนวนผู้ยอมรับจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นจนถึงมีจำนวนมากที่สุด ซึ่งเรียกขั้นตอนนี้ว่า ขั้นตอนการแพร่กระจาย ส่วนขั้นตอนสุดท้ายเรียกว่า ขั้นอิ่มตัว จำนวนผู้ยอมรับนวัตกรรมจะมีจำนวนลดลง นวัตกรรมจะแพร่กระจายช้าลงและหยุดลงไปในที่สุด ดังนั้น ลักษณะของการแพร่กระจายจึงมีรูปร่างคล้ายตัว "S" (รูปที่ 1.1)

รูปที่ 1.1 ความสม่ำเสมอของการแพร่กระจาย (Hagerstrand, 1952 ; อ้างใน Brown, 1981)

สำหรับการศึกษาการแพร่กระจายในฐานะกระบวนการทางพื้นที่นั้น Hagerstrand (1953) ได้เสนอแนวคิดว่าการยอมรับนวัตกรรมเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการติดต่อสื่อสาร การติดต่อสื่อสารที่มีการติดต่อพบปะหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างบุคคลต่อบุคคล จะมีความถี่มากขึ้นเมื่อบุคคลเหล่านั้นอยู่ใกล้ชิดกัน และความถี่ในการติดต่อข่าวสารกันระหว่างบุคคลจะลดลง เมื่อบุคคลอยู่ห่างไกลกัน ซึ่งในแนวคิดดังกล่าวนี้เปรียบบุคคลเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร ดังนั้นเมื่อผู้รับสารและผู้ส่งสารอยู่ใกล้ชิดกันการติดต่อข่าวสารจะเพิ่มขึ้นหรือมีความถี่มากขึ้น แต่ในทางตรงข้ามถ้าผู้ส่งสารและผู้รับสารอยู่ห่างไกลกัน การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลก็จะลดลง หรือมีความถี่น้อยลงไปตามระยะทางที่เพิ่มขึ้น (ดังรูปที่ 1.2)

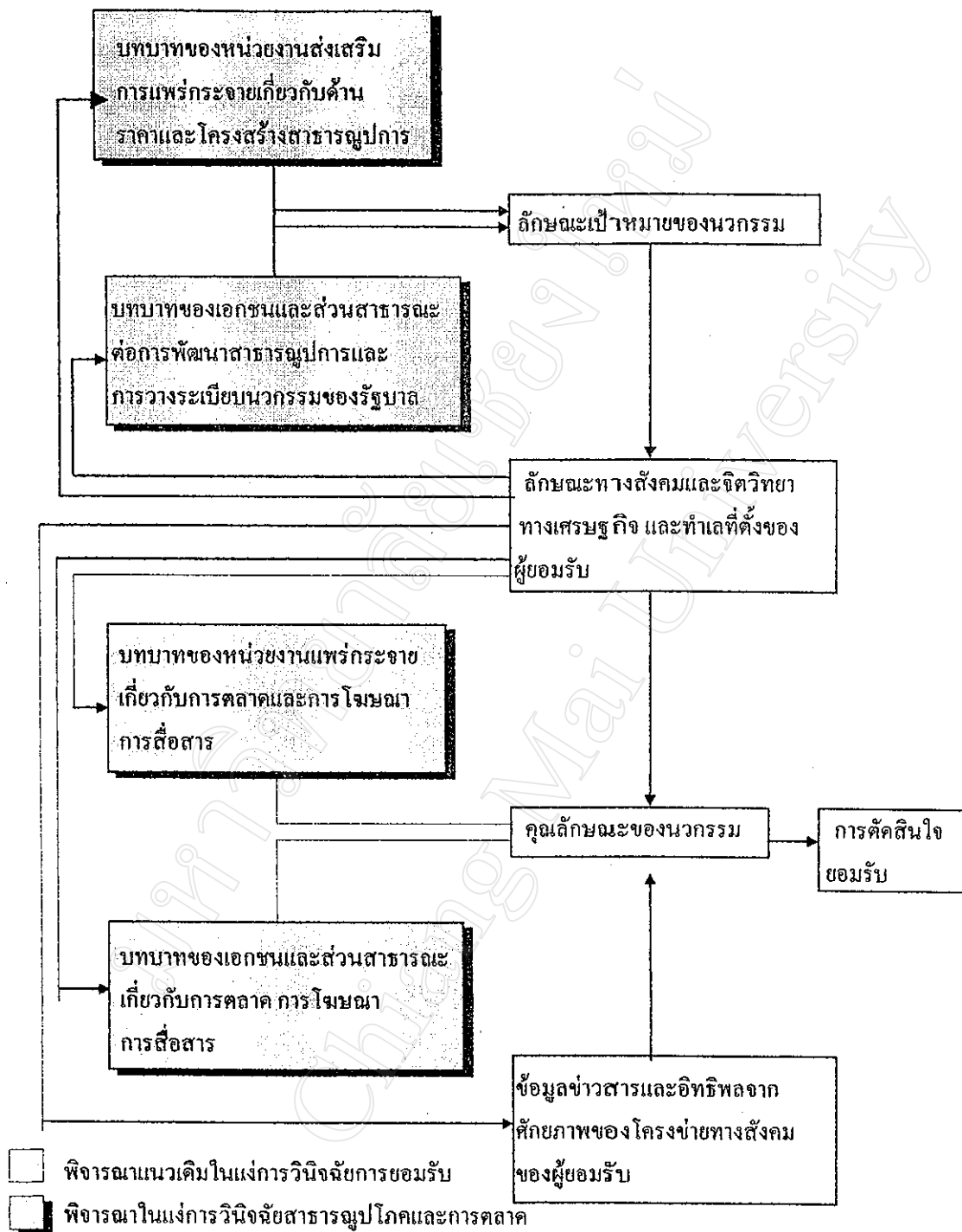
รูปที่ 1.2 ลักษณะการติดต่อข่าวสารที่ลดลงตามระยะทาง (Newbury, 1980)

1.7.2 แนวคิดการแพร่กระจายของ Brown

Lawrence Brown (1981) นับว่าเป็นบุคคลแรกที่ทำให้ความสำคัญกับบทบาทของสิ่งสนับสนุนการแพร่กระจาย โดยพิจารณาว่าพฤติกรรมการตัดสินใจของบุคคลมีอิทธิพลของ สิ่งอำนวยความสะดวก สาธารณูปการของรัฐและเอกชน เป็นปัจจัยส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับนวัตกรรม และเมื่อพิจารณากระบวนการแพร่กระจายแล้ว จะเห็นว่าประกอบด้วย ขั้นตอนแรก เป็นการเริ่มต้นก่อตั้งหน่วยงานส่งเสริมการแพร่กระจาย ส่วนขั้นตอนต่อมาเป็นยุทธวิธีที่แต่ละหน่วยงานกำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริม โฆษณา สื่อสาร เกี่ยวกับนวัตกรรมในพื้นที่บริการ โดยยุทธวิธีที่แต่ละหน่วยงานกำหนดขึ้นในการส่งเสริมการแพร่กระจายนวัตกรรมประกอบด้วย การจัดหาเตรียมการ โครงสร้างสาธารณูปการ (infrastructure provision) ซึ่งเป็นการก่อตั้งสถาบันหรือโครงสร้าง สาธารณูปการอื่น ๆ ที่ช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการใช้นวัตกรรม การกำหนดราคา (pricing) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกำหนดราคา ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่ การประชาสัมพันธ์ การโฆษณา ที่เกี่ยวข้องกับ แหล่งข้อมูลข่าวสาร ช่องทางการติดต่อข่าวสาร การเลือกและการแบ่งขอบเขตตลาด (market selection and segmentation) เป็นต้น

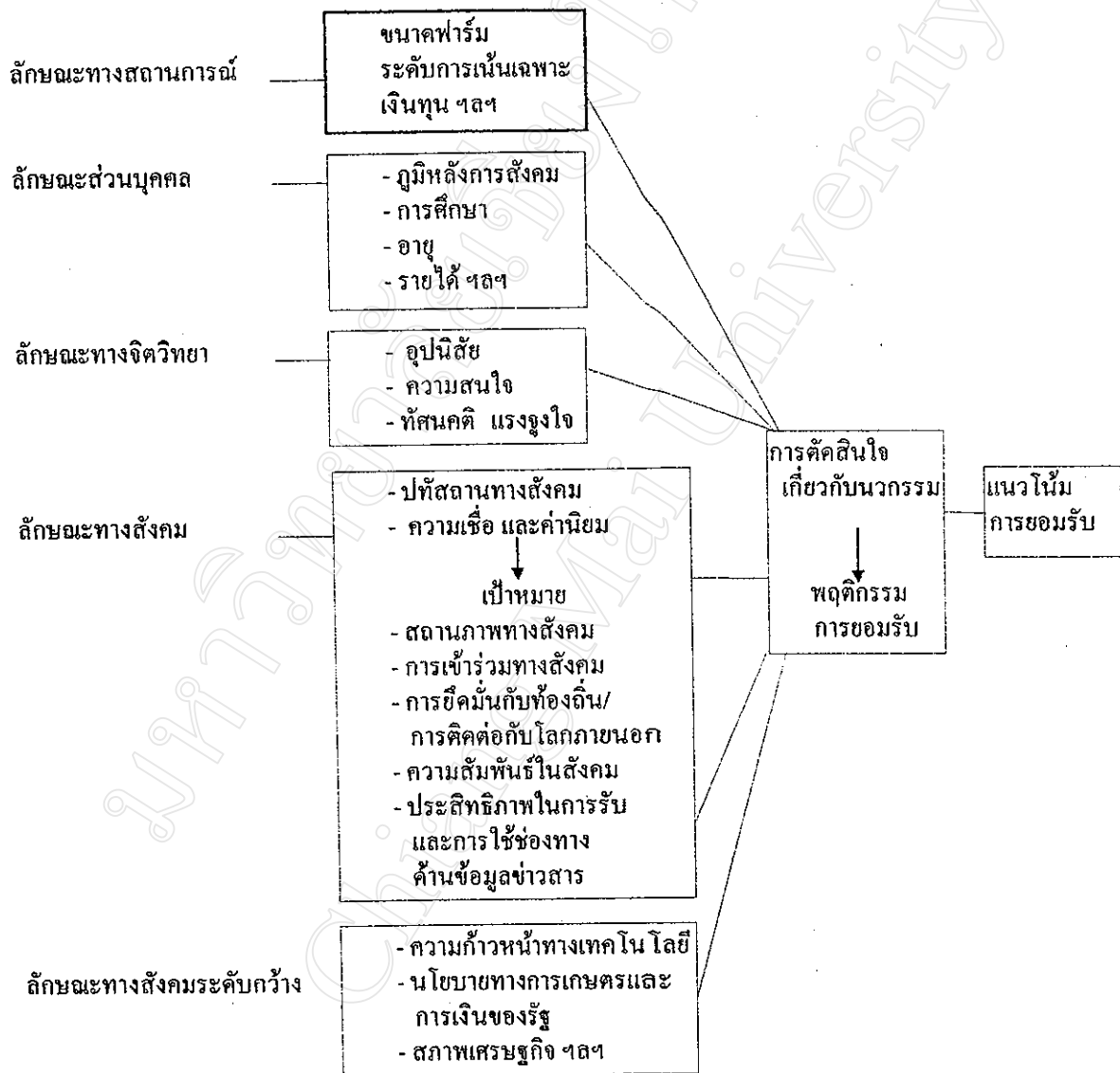
สำหรับการกำหนดแนวทาง ตามลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของหน่วยงานที่ส่งเสริมการแพร่กระจาย ที่มีบทบาทในการชี้ให้เห็นคุณลักษณะของนวัตกรรมและผู้ยอมรับจะเป็นผู้พิจารณาลักษณะของนวัตกรรม ที่ทำให้เกิดความเชื่อมั่นและยอมรับนวัตกรรม ซึ่ง Brown (1981) ได้เสนอแบบจำลองที่แสดงถึงความเกี่ยวเนื่องระหว่างบทบาทของหน่วยงานการแพร่กระจายและพฤติกรรมการยอมรับ (รูปที่ 1.3)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แนวการศึกษาการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรมที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของตลาดและ โครงสร้างสาธารณูปการ มีความสำคัญในแง่ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการยอมรับและบทบาทของสิ่งสนับสนุนการเผยแพร่ นวัตกรรม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมการแพร่กระจายนวัตกรรมให้มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจของแต่ละพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

รูปที่ 1.3 ความเกี่ยวเนื่องระหว่างบทบาทของตัวการการแพร่กระจายและพฤติกรรมกรยอมรับ (Ilbery, 1985)

สำหรับ Jones (1975; อ้างใน Ilbery, 1985) ได้แสดงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจยอมรับ หรือการแพร่กระจายของผู้ยอมรับนวัตกรรมเกษตรของเกษตรกร โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง อยู่หลายประการ ทั้งลักษณะส่วนบุคคล ลักษณะทางจิตวิทยา ลักษณะทางเศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคมในระดับกว้าง (รูปที่ 1.4)

รูปที่ 1.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการแพร่กระจายนวัตกรรมของเกษตรกร (Jones, 1975)

1.7.3 แนวคิดเกี่ยวกับประเภทและรูปแบบของการแพร่กระจาย

การศึกษาทางภูมิศาสตร์ของการแพร่กระจายนวัตกรรมการเกษตร จะสัมพันธ์ เกี่ยวข้องกับการแพร่กระจายนวัตกรรมการเกษตร การตัดสินใจทางการเกษตร การยอมรับหรือการไม่ยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร และผลกระทบของการยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมที่มีต่อรูปแบบ การใช้ที่ดิน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาการแสดงออกด้านพฤติกรรม โดยพิจารณาการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางพื้นที่ เพื่อให้การพิจารณาดังกล่าวมีความชัดเจนยิ่งขึ้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ประเภทของการแพร่กระจาย จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง การจำแนกประเภทและรูปแบบการแพร่กระจาย สามารถจำแนกได้ 3 ประเภทคือ การแพร่กระจายแบบขยาย การแพร่กระจายแบบย้ายที่ และการแพร่กระจายแบบผสม (Haggett, 1975) การแพร่กระจายแบบขยายเป็นกระบวนการซึ่งนวัตกรรมแพร่กระจายจากที่หนึ่ง ไปยังอีกที่หนึ่ง โดยตัวนวัตกรรมยังคงอยู่และมีความหนาแน่นขึ้นในบริเวณที่เป็น จุดเริ่มต้นของนวัตกรรม การแพร่กระจายนวัตกรรมการเกษตรจากแหล่งข้อมูลข่าวสารไปสู่เกษตรกรรายอื่นเป็น การบอกเล่าต่อ ๆ กันไป แล้วครอบคลุมพื้นที่มากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งการแพร่กระจายแบบขยายนี้จะปรากฏ รูปแบบ 2 ลักษณะ คือ 1) การแพร่กระจายแบบติดต่อ หมายถึง การแพร่กระจายของนวัตกรรมที่ถูก ควบคุมโดยระยะทาง การแพร่กระจายขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์หรือการติดต่อโดยตรง ดังนั้นบุคคลหรือ สถานที่ที่อยู่ใกล้ชิดกันจะมีโอกาสติดต่อกันสูงกว่าบุคคลหรือสถานที่ที่อยู่ห่างไกลออกไป 2) การแพร่กระจายแบบลำดับขั้น เป็นการแพร่กระจายที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับระยะทาง แต่ขึ้นอยู่กับลำดับขั้นของพื้นที่ ซึ่งการแพร่กระจายแบบลำดับขั้นก็มีการแพร่กระจายจากเมืองที่มีลำดับขั้นสูงไปยัง เมืองที่มีลำดับขั้นต่ำกว่า แต่ในบางกรณีพบว่าการแพร่กระจายเมืองที่มีลำดับขั้นต่ำกว่า ไปยัง เมืองที่มีลำดับขั้นสูงกว่าได้เช่นเดียวกัน แต่จะเป็นการแพร่กระจายที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ การแพร่กระจาย แบบย้ายที่เป็นการแพร่กระจายแบบย้ายตัวเองออกจากพื้นที่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นไปยังพื้นที่ใหม่ นวัตกรรมจะไม่อยู่ในพื้นที่เดิมแต่ไปปรากฏอยู่ในพื้นที่ใหม่เช่น การอพยพเคลื่อนย้ายของชาวผิวดำ จาก เขตชนบททางตอนใต้ไปยังเมืองทางตอนเหนือของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น และการแพร่กระจายแบบ ผสม เป็นการแพร่กระจายที่ผสมกันระหว่างการแพร่กระจายแบบขยายและการแพร่กระจายแบบย้ายที่ ซึ่งมีลักษณะที่ซับซ้อนมากขึ้น

1.7.4 แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจาย

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายสามารถพิจารณาในแง่อิทธิพลที่ส่งเสริม สนับสนุนการแพร่กระจายและด้านที่เป็นอุปสรรคต่อการแพร่กระจาย ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1. ปัจจัยทางกายภาพ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแพร่กระจายที่สำคัญ โดยเฉพาะบทบาทของการเข้าถึงระยะทางของการแพร่กระจายจากจุดเริ่มต้นไปยังจุดหมายปลายทาง ความสะดวกของการคมนาคมจะเป็นตัวกระตุ้นให้การแพร่กระจายเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนระยะทางไกล และความไม่สะดวกของการคมนาคมก็จะกลายเป็นอุปสรรคที่ทำให้การแพร่กระจายเป็นไปอย่างลำบาก

2. ปัจจัยที่เกี่ยวกับสถาบันการแพร่กระจาย สถาบันที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะทางการเกษตร มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบาย เช่น ด้านราคา การตลาด สินเชื่อ การประชาสัมพันธ์ การโฆษณา การจัดสร้างระบบสาธารณูปการต่าง ๆ ซึ่งถ้าสถาบันเหล่านี้มีประสิทธิภาพในการดำเนินงานให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลเป้าหมายก็จะส่งผลให้การแพร่กระจายเกิดขึ้นได้ง่ายและรวดเร็วยิ่งขึ้น

3. ปัจจัยด้านคุณลักษณะของนวัตกรรม พิจารณาคำนวณกับความสอดคล้องกับต้นทุนกำไร ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อของคนในชุมชน ลักษณะทางกายภาพ ความยากง่าย สลับซับซ้อน สามารถเห็นว่าปฏิบัติได้ผลมาแล้ว ใช้นาน้อยหรือประหยัดเวลา ซึ่งลักษณะที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมดังกล่าว ถ้ายังมีความสอดคล้องกันก็จะส่งเสริมให้การแพร่กระจายรวดเร็วขึ้น

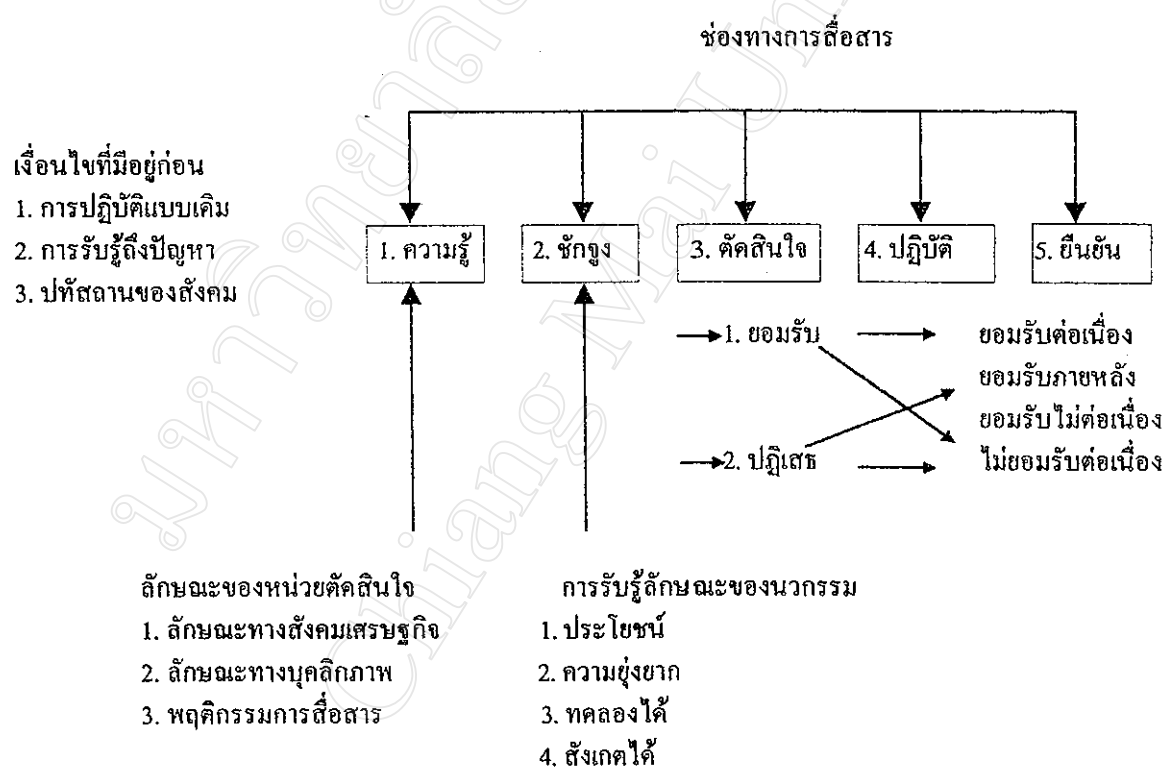
4. ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับลักษณะของประชากร ด้านอายุ เพศ การศึกษาจำนวนสมาชิกในครัวเรือน สถานภาพทางสังคม อาชีพ รายได้ จำนวนพื้นที่ถือครอง ฯลฯ ซึ่งนวัตกรรมแต่ละชนิดจะมีการแพร่กระจายแตกต่างกันไปตามลักษณะของประชากร

5. ปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม ความเชื่อ ศาสนา และภาษา ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยที่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคต่อการแพร่กระจาย นวัตกรรมที่สอดคล้องกับค่านิยม ความเชื่อ ศาสนา ก็จะแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว สำหรับภาษาที่ใช้สื่อสารระหว่างผู้ส่งและผู้รับ รวมทั้งศาสนาที่นับถือ เมื่อเป็นกลุ่มผู้ใช้ภาษาและนับถือศาสนาเดียวกันจะทำให้มีการแพร่กระจายรวดเร็วขึ้น (Brown, 1981 ; Pontius, 1981)

1.7.5 แนวคิดการยอมรับ

กระบวนการยอมรับเป็นกระบวนการทางจิตใจของบุคคลที่ได้รับทราบเกี่ยวกับนวัตกรรม เริ่มตั้งแต่ได้ยินเรื่องราวจนกระทั่งตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้น ซึ่งกระบวนการยอมรับมีลักษณะแตกต่างจากกระบวนการแพร่กระจายคือ การยอมรับเป็นการตัดสินใจที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล ส่วนการแพร่กระจายเป็นกระบวนการที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมได้สื่อสารโฆษณา ประชาสัมพันธ์ นวัตกรรมไปสมาชิกของสังคม จนกระทั่งบุคคลจำนวนมากยอมรับนวัตกรรมที่เผยแพร่ (Rogers and Shoemaker, 1971) โดยมีขั้นตอน กระบวนการตัดสินใจนวัตกรรมของบุคคลว่าประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นความรู้ (knowledge stage) บุคคลรับรู้ว่ามีนวัตกรรมเกิดขึ้นและได้

นอกจากนี้ Rogers (1983) ยังได้เสนอแบบจำลองแสดงขั้นตอนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม (รูปที่ 1.5) เพื่ออธิบายขั้นตอนการตัดสินใจยอมรับและแสดงให้เห็นว่ากระบวนการตัดสินใจทั้ง 5 ขั้นตอนนี้ ต้องมีแหล่งข้อมูลข่าวสารคือ สถาบันหรือองค์กรการแพร่กระจาย โดยผ่านช่องทางสื่อสารต่าง ๆ อาทิเช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือเพื่อนบ้านอีกด้วย นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นว่าการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมของบุคคลนั้น ไม่มีความคงที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้

รูปที่ 1.5 แบบจำลองขั้นตอนในกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม (Rogers, 1983)

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาการยอมรับโดยอาศัยจำนวนสมาชิก ระยะเวลาที่ใช้ในการยอมรับเปรียบเทียบระหว่างบุคคลในสังคมเดียวกันและพฤติกรรมการยอมรับ พบว่ากระบวนการยอมรับปรากฏเป็นเส้นโค้งปกติ ตามเวลาเฉลี่ยและตามค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของมันและสามารถจำแนกกลุ่มผู้ยอมรับออกตามเวลาที่เปลี่ยนไป และเกณฑ์ของค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานออกได้เป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มผู้นำหรือผู้บุกเบิก (innovators)

กลุ่มดังกล่าวนี้เป็นกลุ่มแรกที่ยอมรับนวัตกรรม กลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่ชอบเสี่ยง กระตือรือร้นทดลองสิ่งใหม่ๆ ชอบมีความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้บุกเบิกเหมือนกัน เป็นผู้มีความรู้ทางเศรษฐกิจดี การศึกษาสูง ชอบตระเวนไปในที่ต่าง ๆ ทำให้เขาได้รับความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม นอกจากนี้บุคคลเหล่านี้ยังมีทัศนคติที่ดีต่อการเปลี่ยนแปลงและเป็นกลุ่มหัวหน้าในสังคม กลุ่มผู้บุกเบิกนี้มีประมาณร้อยละ 2.5 ของประชากร

กลุ่มผู้ยอมรับเร็ว (early adopters)

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มักได้รับการยอมรับจากสมาชิกในสังคม จะเป็นแบบที่แสดงให้เห็นความสำเร็จหรือความล้มเหลวของแนวคิดใหม่ ๆ โดยทั่วไปมีความกล้าเสี่ยงสูง เป็นกลุ่มที่มีความรู้ทางเศรษฐกิจดี มีระดับการศึกษาสูง สำหรับพฤติกรรมทางด้านการสื่อสารกลุ่มนี้มีการติดต่อกับตัวแทนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น กลุ่มผู้ยอมรับเร็วนี้มีประมาณร้อยละ 13.5 ของประชากรทั้งหมด

กลุ่มผู้ยอมรับส่วนใหญ่ (early majority)

กลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มบุคคลที่สามที่แสดงถึงการยอมรับนวัตกรรม การยอมรับนั้นเกิดจากการพิจารณาอย่างรอบคอบของเขารอง ภายหลังที่เพื่อน ๆ ได้ยอมรับแล้ว คุณสมบัติส่วนตัวจะเป็นผู้ที่มีฐานะทางสังคมสูงกว่าเฉลี่ย และดำเนินกิจการเกษตรขนาดกลาง มีการติดต่อกับตัวแทนเผยแพร่ นวัตกรรม และผู้ยอมรับแรก ๆ พอประมาณ และได้รับข่าวสารจากสื่อมวลชนบ้าง กลุ่มนี้มีจำนวนประมาณร้อยละ 34 ของประชากร

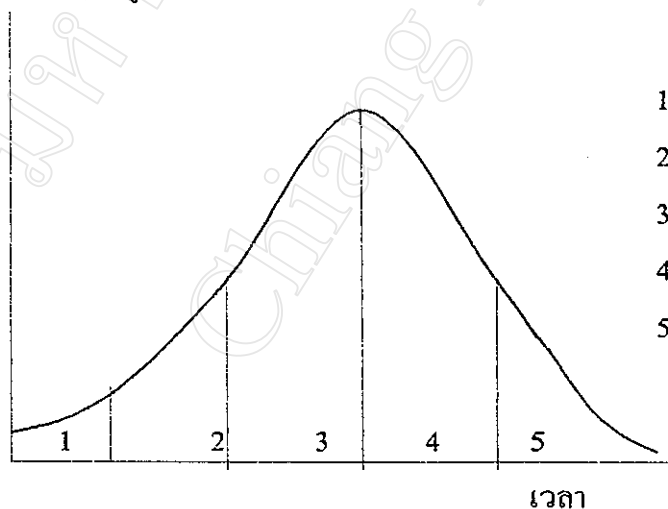
กลุ่มผู้ยอมรับช้าหรือยอมรับทีหลัง (late majority)

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มผู้ยอมรับนวัตกรรมทีหลังกลุ่มอื่น ๆ โดยทั่วไปแล้วการยอมรับเกิดจากแรงกดดันทางเศรษฐกิจและสังคม และแรงกดดันของกลุ่มเดียวกัน กลุ่มนี้จะเป็นผู้มีความลังเลสงสัยสูง เขาจะยอมรับต่อเมื่อเสียงส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับว่านวัตกรรมนั้นดี คุณสมบัติส่วนตัวของกลุ่มนี้จะมีฐานะทางสังคมต่ำกว่าส่วนเฉลี่ย ดำเนินกิจการขนาดเล็ก เน้นลักษณะเฉพาะน้อย มีรายได้น้อย และมีการศึกษาค่ำ มีความเป็นผู้นำทางความคิดน้อยในชุมชน ผู้ยอมรับทีหลังนี้มีจำนวนประมาณร้อยละ 34 ของประชากร

กลุ่มผู้ยอมรับช้าที่สุด หรือผู้ล่าช้า (laggards)

กลุ่มนี้นับว่าเป็นกลุ่มสุดท้ายที่จะยอมรับนวัตกรรม คุณสมบัติส่วนตัวของกลุ่มนี้มีฐานะทางสังคมต่ำสุด ดำเนินกิจการขนาดเล็ก รายได้ต่ำ อายุมาก การศึกษาค่ำ มีความระแวดสงสัยในนวัตกรรมและผู้ทำหน้าที่เปลี่ยนแปลง เป็นพวกที่อยู่ในโลกของตัวเอง ไม่สนใจโลกภายนอก เป็นพวกหัวโบราณ ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด ดำเนินกิจการโดยยึดถืออดีตเป็นแนวทาง เป็นพวกหลีกเลี่ยงความเสี่ยง มีลักษณะความเป็นผู้นำทางความคิดน้อยมาก เมื่อพิจารณาพฤติกรรมติดต่อสื่อสาร พวกนี้ได้รับข่าวสารจากการติดต่อเพื่อนบ้าน เพื่อนฝูงญาติพี่น้องที่มีค่านิยมคล้ายกัน พวกนี้มีจำนวนประมาณร้อยละ 16 ของประชากร (รูปที่ 1.6)

ร้อยละของผู้ยอมรับ

รูปที่ 1.6 ประเภทของผู้ยอมรับ และรูปโค้งปกติของการแพร่กระจายคิดแปลงจาก Rogers (1983)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้ยอมรับแต่ละกลุ่มจะใช้แหล่งข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างกัน โดย กลุ่มผู้บุกเบิกและกลุ่มผู้ยอมรับแรก ๆ มีการติดต่อกับตัวแทนการแพร่กระจายมากกว่ากลุ่มผู้ยอมรับ หลัง ๆ และใช้แหล่งสารนิเทศหลายด้านในขณะที่กลุ่มผู้ยอมรับหลัง ๆ ใช้แหล่งข่าวสารการติดต่อทางสังคม และการยอมรับที่เกิดขึ้นเป็นผลจากข่าวสารที่ได้จากพวกที่ยอมรับก่อนแล้ว ซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาแนวนี้นี้เป็นการศึกษาแนวพฤติกรรมที่ตระหนักถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคลในกระบวนการยอมรับ มุ่งเน้นถึงคุณลักษณะของเกษตรกรผู้ตัดสินใจ และปัจจัยด้านสถานการณ์ที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการแพร่กระจาย

1.7.6 แนวคิดปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับและไม่ยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตร

การศึกษาการยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตรนั้น เป็นการศึกษาถึงการตัดสินใจของเกษตรกรนั่นเอง ที่จะทำให้เกิดบุคคลขึ้นมาสองจำพวกใหญ่คือ พวกที่ยอมรับนวัตกรรม กับพวกที่ไม่ยอมรับนวัตกรรม ดังนั้นสิ่งที่น่าสนใจและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง คือการวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับ จากผลการศึกษาที่ได้ศึกษาถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคและสนับสนุนต่อการยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตรว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ คือ

ประการแรก ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขหรือสภาวะการโดยทั่วไปอันประกอบด้วยสภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลต่อการยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน โดยเกษตรกรที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต จะมีแนวโน้มยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ง่ายกว่าและเร็วกว่าผู้ที่มีปัจจัยการผลิตน้อยกว่า สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องกับอัตราการยอมรับเร็วหรือช้า เช่น บุคคลที่อยู่ในชุมชนที่รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเก่า ๆ อย่างเคร่งครัดมากกว่า มีค่านิยม และความเชื่อเกี่ยวกับกิจกรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงมากกว่า มีผลให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ช้าลง และน้อยลงด้วย และสภาพทางภูมิศาสตร์ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการยอมรับการเปลี่ยนแปลงคือ ท้องที่ใดมีสภาพภูมิศาสตร์ที่สามารถติดต่อกับท้องถิ่นอื่น ๆ โดยเฉพาะท้องถิ่นที่เจริญทางด้านเทคโนโลยีได้มากกว่า ไม่ว่าจะเป็นการคมนาคมที่สะดวกหรือมีทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตมากกว่าจะมีผลทำให้เกิดแนวโน้มของการยอมรับมากกว่า และเร็วกว่า

ประการที่สอง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง อาทิ บุคคลเป้าหมาย ซึ่งหมายถึงเกษตรกรหรือผู้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานของเกษตรกรเอง เป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับเทคนิคหรือวิทยาการใหม่ ๆ อันประกอบด้วย พื้นฐานทางสังคม เช่น ผู้มีระดับการศึกษา และประสบการณ์สูงกว่า จะยอมรับเร็วกว่าผู้มีการศึกษาและประสบการณ์ต่ำกว่า พื้นฐานทางเศรษฐกิจ โดยผู้ที่มีกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตมีรายได้สูงและมีเครื่องมือที่จำเป็นในการผลิตมากกว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ประกอบให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่า และมากกว่า นอกจากนี้ พื้นฐานการคิด

ต่อสื่อสารของเกษตรกรที่เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะก่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการยอมรับการเปลี่ยนแปลง ถ้าเกษตรกรสามารถ อ่าน ฟัง เขียน รวมทั้งคิดอย่างมีเหตุผลด้วย สิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างตัวเอง และเพื่อนบ้าน ก่อให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ส่วนพื้นฐานเรื่องอื่นๆ เช่น เกษตรกรมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์คือ มีความพร้อมทางจิตใจ และหรือมีข้อมูลที่เกี่ยวข้อง มีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่ หรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง หรือมีทัศนคติต่อเทคโนโลยีที่นำมาเพื่อการเปลี่ยนแปลง มีความสนใจปัญหาและความต้องการของตนเอง และกิจกรรมของเพื่อนบ้าน มีความสามารถในการจัดการ ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีแนวโน้มที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่มากกว่า และรวดเร็วกว่า ตามลำดับ

ประการสุดท้าย เป็นที่สืบเนื่องมาจากตัวนวัตกรรม ที่จะนำไปเปลี่ยนแปลงมีปัจจัยทำให้เกิดผลต่อการยอมรับภายใต้สิ่งแวดล้อมสำคัญ เช่น ต้นทุน และกำไร ถ้าเทคโนโลยีใดลงทุนน้อยที่สุดได้กำไรมากที่สุด การยอมรับก็สูงกว่า เร็วกว่า ความสอดคล้อง และความเหมาะสมกับสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ใช้นาน้อย เข้าใจง่าย สามารถนำไปปฏิบัติได้ และเห็นผลดีมาก่อนแล้ว ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรมทั้งหมดนี้ ถ้ามีครบถ้วนมากที่สุด จะทำให้เกษตรกรสามารถรับได้เร็ว และมีปริมาณมากกว่า (ผ่องพันธุ์, 2521)

1.8 วรรณกรรมปริทัศน์

ถ้าหากการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรม โดยมุ่งให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่เกี่ยวกับการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรมการเกษตร ปัจจัยที่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคต่อการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรม และระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน ซึ่งเป็นระบบการตลาดที่ดำเนินอยู่ในพื้นที่ศึกษา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

การศึกษาการแพร่กระจาย และการยอมรับนวัตกรรมการเกษตรนั้น Hagerstrand นักภูมิศาสตร์ชาวสวีเดนนับว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการวางรากฐานการศึกษาการแพร่กระจายนวัตกรรมทางการเกษตร ผลงานของเขาได้รับการยอมรับและนำไปประยุกต์ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ ในลักษณะของการแพร่กระจายในทุกภูมิภาคของโลก ทั้งในโลกที่พัฒนาแล้วและในโลกที่กำลังพัฒนามาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ถ้าหากการศึกษาในระยะแรกนั้นเป็นการอธิบายถึงรูปแบบและกระบวนการต่างๆ ของการแพร่กระจายโดยเน้นบทบาทของการคมนาคมติดต่อข่าวสาร อาทิ การศึกษาของ Bowden (1965) ที่ได้นำเอาแนวคิดสนามข่าวสารข้อมูลเฉลี่ยของ Hagerstrand มาทดสอบการยอมรับการชลประทานแบบเครื่องสูบน้ำบาดาลในพื้นที่ตะวันออกของมลรัฐ Colorado ซึ่งปรากฏว่า มีความสอดคล้องกับลักษณะของสนามการติดต่อสื่อสาร คือ การแพร่กระจายของบ่อน้ำบาดาลมี

ความสัมพันธ์กับระยะทางของการเดินทางติดต่อและความห่างไกลสำหรับการโทรศัพท์ติดต่อไปยังเมือง Yuma การศึกษาที่คล้ายคลึงกับการศึกษาของ Bowden นี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Mayfield and Yapa (1974) ที่ได้ศึกษาสนามข้าวสารในชนบทของแคว้น(รัฐ) Mysore ประเทศอินเดียที่ได้ศึกษาถึงอิทธิพลของการติดต่อสื่อสารที่มีต่อการยอมรับการปลูกข้าวโพดพันธุ์ผสมของเกษตรกร ผลการศึกษา พบว่า การติดต่อข้าวสารมีผลต่อการยอมรับ โดยมีระยะทางและความถี่ในการเดินทางไปยังแหล่งข้าวสาร เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการติดข้าวสาร ส่วน Lindner *et.al* (1982) ได้ศึกษาการยอมรับการใช้ปุ๋ยของเกษตรกรในออสเตรเลีย ผลการศึกษา พบว่า ระยะทางหรือความห่างไกลของแหล่งข้าวสารมีผลต่อการรับรู้ข้าวสารเพื่อพัฒนาการยอมรับของเกษตรกร

ต่อมา การศึกษาเกี่ยวกับการแพร่กระจายได้มีความเปลี่ยนแปลงไปโดยเน้นบทบาทของปัจจัยที่สนับสนุนการแพร่กระจาย โดยเฉพาะผลงานการศึกษาของ Brown ซึ่งต่อมานักวิชาการได้นำไปประยุกต์ใช้ศึกษาเพื่อหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแพร่กระจายอย่างกว้างขวางเช่นเดียวกัน อาทิ การศึกษาของ Garst (1974) ที่ได้ศึกษาการแพร่กระจายนกกกรรมใน Gusii ประเทศเคนยา โดยการศึกษาการแพร่กระจาย นกกรรมการเกษตร จำนวน 6 ชนิด คือ กาแฟ พืชไม้ดอก ชา เสาวรส วัวพันธุ์ทางและข้าวโพดพันธุ์ผสม ผลการศึกษา พบว่า ระยะทางจากตลาดที่รองรับแหล่งผลิตมีผลต่อการยอมรับมากที่สุด ส่วนปัจจัยทางกายภาพ การติดต่อข้าวสารก็ยังมีผลต่อการยอมรับนกกกรรมบางชนิดเช่นกัน

สำหรับ Singh (1982) ศึกษาการยอมรับเทคโนโลยีทางการเกษตรในรัฐ Uttar Pradesh ประเทศอินเดีย ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรที่อยู่ใกล้ตลาด ใกล้สิ่งอำนวยความสะดวก ใกล้สถานศึกษาระดับสูงและแหล่งจ้างงานจะมีอัตราการแพร่กระจายและการยอมรับเทคโนโลยีทางการเกษตรสูงและรวดเร็ว ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Robinson (1985) ที่ได้ศึกษาการแพร่กระจายและการยอมรับนกกกรรมการเกษตร ศึกษากรณีการปลูกถั่วที่ Belize Valley ในอเมริกากลาง พบว่า ระยะทางที่ห่างจาก San Antonio ซึ่งเป็นตลาดรองรับผลผลิตมีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายของการปลูกถั่วเช่นกัน

ส่วนการศึกษาที่เกี่ยวกับอุปสรรคของการแพร่กระจายและการยอมรับนกกกรรมการเกษตรนั้น Pollock (1974) ได้ศึกษาปัญหาการแพร่กระจายนกกกรรมการเกษตรใน Natal ประเทศแอฟริกาใต้ พบว่า การขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกและระยะการคมนาคมขนส่ง เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการแพร่กระจายนกกกรรมการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Shaw (1978) ที่ได้ศึกษาการยอมรับการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ที่ให้ผลผลิตสูงของเกษตรกรบริเวณชายฝั่ง Essequibo ประเทศ Guyana ซึ่งผลการศึกษา พบว่า อัตราการแพร่กระจายและการยอมรับการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่มีมากในบริเวณที่มีสาธารณูปโภค คือ ระบบชลประทานที่รัฐจัดให้ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ผลการศึกษาดังกล่าวสามารถยืนยันถึงอิทธิพลของโครงสร้างสาธารณูปโภคได้เป็นอย่างดี

สำหรับการพิจารณาในแง่กระบวนการยอมรับโดยตรงนั้น Chaudhari *et.al* (1967) ได้ศึกษาลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจของผู้ยอมรับนวัตกรรมการเกษตรของเกษตรกรในปากีสถาน พบว่าขนาดพื้นที่ถือครองทางการเกษตรมีความสัมพันธ์กับการยอมรับ ส่วน Opere (1977) ได้ศึกษาบทบาทของการส่งเสริมการเกษตรต่อการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร ผู้ปลูกโกโก้ในกานา ผลการศึกษา พบว่าอายุ การศึกษา และขนาดฟาร์ม มีความสัมพันธ์กับการยอมรับ ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวแตกต่างจากการศึกษาของ Sofranko (1988) ที่พบว่า ความพอเพียงของแรงงานที่ใช้ในฟาร์มมีผลต่อการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ (ข้าวโพดพันธุ์ SR 52) ส่วน Dhakal (1989) ได้ศึกษาผลตอบแทนทางเศรษฐกิจจากการใช้ปุ๋ยขึ้นอยู่กับการตัดสินใจเกี่ยวกับความเสี่ยง และรายได้จากการเกษตร การศึกษา สัตว์ส่วนของพื้นที่ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ และการได้รับน้ำชลประทาน

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการแพร่กระจาย และการยอมรับนวัตกรรมการเกษตรในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนา สำหรับประเทศไทยนั้นได้มีการศึกษาเรื่องดังกล่าวอย่างแพร่หลายเช่นเดียวกัน มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเช่น การศึกษาของ Pontius (1971) ที่ศึกษาการแพร่กระจายนวัตกรรมทางการเกษตรของไทย โดยพิจารณาจากการใช้ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืชและยากำจัดเชื้อรา ในแง่อิทธิพลของตลาด พบว่าการแพร่กระจายขึ้นอยู่กับการขยายทางและองค์การการแพร่กระจาย โดยมีนโยบายและการส่งเสริมการเกษตรกระตุ้นให้การแพร่กระจาย มีประสิทธิภาพมากขึ้น สำหรับการศึกษาของ เอกพงศ์ (2532) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับการปลูกไม้ดอกเพื่อเป็นรายได้เสริมของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น ผลการศึกษา พบว่ากระบวนการแพร่กระจายการปลูกไม้ดอก จะมีลักษณะการแพร่กระจายแบบบุคคลต่อบุคคล เจ้าหน้าที่ของรัฐมีบทบาทต่อการแพร่กระจายน้อยมาก ส่วน พิชยศ (2537) นั้น ได้ศึกษาการแพร่กระจายและการยอมรับพืชเศรษฐกิจในพื้นที่สูง กรณีศึกษาบ้านปางชุม คำบลยังเมิน อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมต่อการแพร่กระจายและการยอมรับ คือ นโยบายส่งเสริมการเกษตร การเตรียมโครงสร้างสาธารณูปการและการตลาด

สำหรับการศึกษาที่เน้นพิจารณาในแง่การยอมรับโดยตรงนั้น สมใจ (2526) ได้ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับของใหม่ของชาวนาภาคใต้ กรณีศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่า อายุ การศึกษา รายได้ต่อปี และการเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร มีความสัมพันธ์กับการยอมรับ ส่วนขนาดครอบครัวและพื้นที่ถือครองนั้น ไม่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เจริญ (2534) ที่ได้ศึกษาปัจจัยบางประการที่มีผลต่อการยอมรับวิทยาการแผนใหม่ในการปลูกถั่วเหลืองของเกษตรกรอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ วิทัศน์ (2534) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับงานส่งเสริมการปลูกกาแฟอาราบิก้า ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ในอำเภอบุณยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ผลการศึกษาที่สอดคล้องกับการศึกษาของ เลอภพ (2536) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผล

ต่อการยอมรับ คำแนะนำ วิธีการปลูกกาแฟอาราบิก้าของชาวเขาเผ่าม้ง ซึ่งพบว่า การยอมรับการปลูกกาแฟของเกษตรกรขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในการปลูกพืชดังกล่าวและการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ ซึ่งผลการศึกษาแตกต่างจากการศึกษาของ เกษม (2537) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับคำแนะนำการปลูกเสาวรสของเกษตรกร ในอำเภอพร้าว จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่พบว่า การยอมรับนวัตกรรมที่นำมาเผยแพร่ นั้นจะขึ้นอยู่กับสินเชื่อที่ได้รับมากกว่า การติดต่อกับชุมชนอื่นและการได้รับการฝึกอบรม

อย่างไรก็ตาม สำหรับปัจจุบันกิจกรรมการเกษตรได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเศรษฐกิจแบบตลาดได้เข้ามามีบทบาทในสังคมเกษตร กิจกรรมเกี่ยวกับการผลิตของเกษตรกรในปัจจุบันมีจุดมุ่งหมายเพื่อสนองต่อตลาดมากกว่าตอบสนองต่อการยังชีพของครอบครัวอย่างที่เคยเป็นมา เป็นผลให้เกิดการปรับตัวในชนบทหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอิงแบบแผนพฤติกรรมของวัฒนธรรมตลาดเสรีพร้อมกันไปกับวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์ หรือที่เรียกกันว่าการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน ซึ่งสามารถที่จะให้ประโยชน์แก่เกษตรกรและหน่วยธุรกิจที่เข้ามาดำเนินธุรกิจร่วมกันตามข้อตกลง สำหรับการศึกษาของวัชรียา (2523) ที่ได้ศึกษาระบบตลาดสับปะรด และ วิไลวรรณ (2523) ศึกษาการซื้อขายแบบมีพันธสัญญาว่าเป็นรูปแบบที่จำเป็นต่อการลดความเสี่ยง ในการจัดหาผลผลิตเข้าป้อนโรงงาน โดยโรงงานสามารถจัดหาวัตถุดิบได้ในปริมาณที่สม่ำเสมอ อุดม (2532) ได้ศึกษาปัจจัยของความสำเร็จในการปลูกพืชตามสัญญาผูกพัน ซึ่งพืชที่ศึกษาได้แก่ ข้าวบัสมาติ สตรอเบอรี่ แดงไชโย มะเจือเทศ จิงอ้อน และฝ้าย ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำปาง โดยวัดความสำเร็จด้วยระดับความพอใจที่ เกษตรกรแสดงออก การศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การปลูกพืชตามสัญญาผูกพันประสบผลสำเร็จจะอยู่ที่ลักษณะทางด้านเทคนิคและทางด้านการตลาดของพืชนั้น ๆ และสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานของการผลิตและการตลาดของพืชดังกล่าว ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการตัดสินใจผลิตพืชแต่ละชนิดนั้น เกษตรกรจะคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับเป็นสำคัญ ส่วนชาติ (2536) ได้ศึกษาแผนงานฟาร์มที่เหมาะสมภายใต้ความเสี่ยง ในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งฟาร์มแบบมีสัญญาผูกพัน มีความเสี่ยงน้อยกว่าเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งแบบไม่มีสัญญาผูกพัน และยังพบว่าเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งแบบมีสัญญาผูกพัน ยังมีแผนงานใกล้เคียงกับแผนงานฟาร์มที่มีประสิทธิภาพ

แต่อย่างไรก็ตามระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันอาจจะส่งผลเสียโดยเฉพาะกับเกษตรกรได้เช่นเดียวกัน เช่น การศึกษาของ เพ็ญศรี (2527) ศึกษาธุรกิจใบยาสูบในอำเภอเมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่ารายได้จากการจำหน่ายผลิตผลใบยาลดลง และคุณภาพของใบยาไม่ดีนัก ทำให้โรงบ่มที่ผูกขาดราคา กำหนดใบยาสูบให้ต่ำลง โดยชาวไร่ไม่มีสิทธิเรียกร้องขอเพิ่มราคาใบยา และยังคงเอาเปรียบด้านปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยซึ่งเกษตรกรเห็นว่ามีความแพง นอกจากนี้พบว่าชาวไร่ต้องการน้ำหนัก

แต่ผู้บ่มต้องการคุณภาพ ดังนั้น จึงเกิดปัญหาขึ้นว่าชาวไร่ไม่ใช้ปุ๋ยตามที่ผู้บ่มได้ทดลองไปให้ก่อนหรือไม่ปฏิบัติตาม คำแนะนำของผู้บ่มใบยาสูบ

สำหรับ พอใจ (2534) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทภาคเหนือ กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาสอดคล้องกับการศึกษาของเพ็ญศรี (2527) นั่นคือ พบว่า ภายใต้ระบบเกษตรแบบมีพันธสัญญา ทำให้เกษตรกรขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มเวลาการทำงาน มีการใช้แรงงานเร่งรัดมากขึ้น รวมทั้งเพิ่มต้นทุนการผลิตมากขึ้น ในขณะที่รายได้ไม่ได้เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน แต่ผลตอบแทนต่อหน่วยที่เกษตรกรได้รับกลับลดลง นอกจากนี้ยังถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริษัท ประสบปัญหาการจ่ายเงินช้าหรือเอาผลผลิตไปแล้วไม่มาจ่ายเงิน การคัดเกรดหรือคุณภาพผลผลิต แม้กระทั่งการไม่ยอมรับซื้อผลผลิต ส่วนประเทือง (2537) ศึกษาการจัดการที่ดินภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา ศึกษากรณีเกษตรกรผู้ปลูกพืชพาณิชย์ ในเขตกิ่งอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในการศึกษาความสัมพันธ์ในการผลิตระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกพืชพาณิชย์กับกลุ่มทุนและรัฐ ในช่วงเปลี่ยนผ่านภายในของระบบทุนนิยม ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบความสัมพันธ์แบบมีพันธสัญญาเป็นรูปแบบที่กลุ่มทุนนำมาใช้เป็นกลไกควบคุมการผลิตของชาวนาให้อยู่ภายใต้บังคับการของกลุ่มทุน โดยกลุ่มทุนไม่ต้องรวมศูนย์ที่ดินเพื่อมา จัดการผลิตเอง แต่จะเข้าไปควบคุมปัจจัยการผลิตบางอย่าง ควบคุมตลาดเพื่อเป็นเงื่อนไขให้ชาวนาต้องทำการผลิตตามความต้องการและข้อกำหนดของกลุ่มทุน ทำให้ชาวนาคงอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบด้วยการถูกเบียดบังส่วนเกิน และการขูดรีดตัวเองในรูปแบบต่าง ๆ โดยเกษตรกรมีสัดส่วนการลงทุนมากกว่ากลุ่มทุน แต่เมื่อแบ่งผลประโยชน์กลุ่มทุนกลับได้ผลประโยชน์มากกว่า อีกทั้งรูปแบบการเกษตรแบบนี้ไม่ได้เป็นการถ่ายทอดเทคโนโลยีแต่อย่างใด แต่เป็นเทคโนโลยีแห่งการพึ่งพาปัจจัยการผลิตต่อ ๆ ไปอีกเพราะเกษตรกรไม่สามารถคิดค้นหรือผลิตได้เอง

รุ่งรัตน์ (2539) ศึกษาเกี่ยวกับอำนาจต่อรองในระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญาของกลุ่มชาวนาในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ชาวนาคงอยู่ในสถานะไร้อำนาจในการตัดสินใจและเสียเปรียบ ไม่สามารถทำการต่อรองเพื่อเพิ่มราคาผลผลิตให้เพิ่มสูงขึ้นได้ เนื่องจากมีปัญหาระบบโครงสร้าง ศักยภาพและพลังอำนาจของกลุ่มชาวนายังไม่เพียงพอที่จะกดดันกลุ่มทุนให้ทำตามความต้องการได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเกษตรแบบมีพันธสัญญา การกำหนดเงื่อนไขเป็นอำนาจของกลุ่มทุนหรือธุรกิจการเกษตรที่มีความสามารถในการควบคุมกระบวนการผลิต และการตลาดที่เหนือกว่ากลุ่มเกษตรกร เกษตรกรเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดขึ้น โดยกลุ่มทุนจะได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ซึ่งลักษณะดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เสียเปรียบ และอำนาจการ

ต่อรองที่ค้อยกว่าของเกษตรกร ซึ่งสภาวะการณ์เช่นนี้จึงเป็นการหาแนวทางที่จะลดช่องว่างของการได้เปรียบและเสียเปรียบระหว่างกลุ่มทุนและเกษตรกร เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือและสร้างความเข้าใจระหว่างกัน

จากงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า การศึกษาการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกรมีการศึกษากันอย่างกว้างขวาง โดยมุ่งศึกษาปัจจัยหลักที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม โดยตัวแปรที่นำมาศึกษาจะมีความคล้ายคลึงกัน ได้แก่ การพิจารณาเรื่องอายุ การศึกษา รายได้ ทุน ประสบการณ์ในการเพาะปลูก แหล่งเงินทุน เป็นต้น โดยกลุ่มเกษตรกรที่นำมาศึกษานั้นก็มีความหลากหลาย ทั้งกลุ่มคนเมืองชนกลุ่มน้อย กลุ่มผู้ยอมรับนวัตกรรมและกลุ่มผู้ไม่ยอมรับนวัตกรรม ในลักษณะการเปรียบเทียบและไม่ได้เปรียบเทียบ สำหรับการศึกษาศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการยอมรับที่พบว่ามีปัจจัยหลักที่ไม่ต่างกันมากนักคือ ด้านอายุ ทุน การศึกษา โครงสร้างสาธารณูปการ เป็นต้น ซึ่งจะแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดที่นอกเหนือไปเท่านั้น และเมื่อพิจารณาตัวนวัตกรรมที่นำมาศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มพืชพบว่า ส่วนใหญ่จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่อง ข้าว ถั่วเหลือง ไม้ดอก-ไม้ประดับ เป็นต้น แต่ยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับข้าวโพดฝักอ่อนเลย ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงได้เลือกข้าวโพดฝักอ่อนมาศึกษาการแพร่กระจายการยอมรับ โดยศึกษาไปในแนวสาขามิศาสตร์ ซึ่งยังมีการศึกษากันอยู่น้อยมาก โดยใช้วิธีการศึกษาที่ผสมผสาน พิจารณาทั้งปัจจัยนวัตกรรม ปัจจัยทางกายภาพ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อกิจกรรมการเกษตรที่ไม่สามารถละเลยได้ ปัจจัยทางสถาบัน รวมทั้งลักษณะของเศรษฐกิจ สังคมของผู้ยอมรับ และผู้ไม่ยอมรับนวัตกรรม เพราะตระหนักว่าผู้ไม่ยอมรับนวัตกรรมไม่ควรจะถูกละเลย การปฏิเสธนวัตกรรมไม่ได้หมายความว่าเกษตรกร ไม่ได้ตระหนักถึงคุณค่าของนวัตกรรมนั้น แต่อาจจะขึ้นกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมและปัจจัยอื่น ๆ ซึ่งทำให้สามารถทราบได้ถ้าได้ศึกษามิหลังของผู้ที่ไม่ยอมรับด้วย นอกจากนี้ยังพิจารณาความสัมพันธ์และการต่อเนื่องของกระบวนการยอมรับ ปฏิสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมจากการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร เพื่อให้ได้ภาพรวมของการแพร่กระจายที่มีลักษณะเคลื่อนไหว ทำให้ผลการศึกษาที่มีความสมบูรณ์และมีคุณค่ายิ่งขึ้น

1.9 ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาการแพร่กระจายทางพื้นที่และการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนของเกษตรกรจังหวัดกำแพงเพชร และจังหวัดพิจิตร ครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์หารูปแบบการแพร่กระจายของพื้นที่เพาะปลูก ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระและตัวแปรตาม ปัจจัยที่มีอิทธิพล และเป็น

อุปสรรคต่อการยอมรับพืช และความแตกต่างทางเศรษฐกิจ สังคม ของเกษตรกรก่อนและหลังการยอมรับพืชดังกล่าว ดังนั้น ในการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์และการสรุปผล มีระเบียบวิธีวิจัย และขั้นตอนการปฏิบัติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.9.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ประกอบในการศึกษา จำแนกได้ดังนี้คือ

ข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร ทั้งผู้ที่ปลูกและผู้ที่ไม่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการสำรวจจัดทำแผนที่ โดยเฉพาะแผนที่การกระจายของพื้นที่ปลูกพืช ดังกล่าว

ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ประกอบด้วย เอกสารจากบริษัทพิจิตร-อาหารกระป๋องจำกัด ตัวแทนการแพร่กระจาย เอกสารจากสำนักงานเกษตรอำเภอโพธิ์ประทับช้างกิ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตรและเอกสารจากสำนักงานเกษตรอำเภอไทรงาม กิ่งอำเภอบึงสามัคคี จังหวัดกำแพงเพชร และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลจากแผนที่ลักษณะภูมิประเทศ มาตราส่วน 1: 50,000 ลำดับชุด L 7017 ระหว่าง 4941 I, 4941 II, 5041 III และ 5041 IV

1.9.2 การเลือกตัวอย่างในการศึกษา

ผู้ศึกษาเลือกตัวอย่างในการศึกษา โดยได้กำหนดการสุ่มตัวอย่าง โดยทำเป็นขั้นตอน ดังนี้

พื้นที่ศึกษา เลือกพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนแบบเจาะจง (purposive sampling) มา 4 บริเวณคือ บ้านเพชรพิจิตร บ้านแหลมรัง จังหวัดพิจิตร และบ้านหนองโคน บ้านบึงบ้านจังหวัดกำแพงเพชร เป็นพื้นที่ศึกษาเนื่องจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนส่วนใหญ่กระจายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ดังนั้นในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในแหล่งเพาะปลูกข้างต้นจึงสามารถเป็นตัวแทนของประชากรทั้งหมด ได้ดีในระดับหนึ่ง

ประชากรเป้าหมาย เป็นเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน บ้านบึงบ้าน 145 ครัวเรือน บ้านเพชรพิจิตร 113 ครัวเรือน บ้านหนองโคน 75 ครัวเรือน และบ้านแหลมรัง 55 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 388 ครัวเรือน จากจำนวนประชากรทั้งหมด 388 ครัวเรือน จะเลือกกลุ่มตัวอย่างเพียง 155 ตัวอย่าง หรือประมาณร้อยละ 40 ของประชากรทั้งหมด โดยใช้วิธีสุ่มแบบกระจายแบบง่าย เพื่อให้โอกาสในการถูกเลือกเท่าเทียมกันตามสัดส่วนของจำนวนประชากรจนครบตามจำนวน คือ บ้านบึงบ้าน

มีจำนวนครัวเรือนตัวอย่าง 58 ครัวเรือน บ้านเพชรพิจิตร 45 ครัวเรือน บ้านหนองโคน 30 ครัวเรือน และบ้านแหลมรัง 22 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 155 ครัวเรือน

นอกจากนี้ ยังมีประชากรเป้าหมายซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ไม่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนอีก 20 ราย จากทั้ง 4 หมู่บ้าน เจ้าหน้าที่จากบริษัทพิจิตรอาหารกระป๋อง และตัวแทนการแพร่กระจายของบริษัท

1.9.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

เพื่อให้การดำเนินการศึกษาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ การเก็บรวบรวมข้อมูล จำแนกออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

การเก็บข้อมูลด้านพื้นที่ ดำเนินการ โดยสำรวจที่ตั้ง ขอบเขต และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่ศึกษา และเตรียมแผนที่ นำแผนที่พื้นฐานออกสำรวจและลงรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา จำนวน 388 ครัวเรือน จัดทำแผนที่แสดงที่ตั้งของพื้นที่เพาะปลูกพืชดังกล่าว

การเก็บข้อมูลลักษณะสังคม เศรษฐกิจ และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ดำเนินการ โดยการสัมภาษณ์เกษตรกรตัวอย่างที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ศึกษา จำนวน 155 ครัวเรือน

การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนนั้น ดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้ไม่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน จำนวน 20 ราย นอกจากนั้น สัมภาษณ์ผู้รวบรวมในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมของบริษัทพิจิตรอาหารกระป๋อง แล้วรวบรวมแบบสัมภาษณ์ทั้งหมด ลงรหัสข้อมูล แล้วนำข้อมูลไปวิเคราะห์ด้วยโปรแกรม SPSS แสดงผลในรูปแบบตาราง

1.9.4 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้จะนำมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์คือ

1.9.4.1 ข้อมูลเศรษฐกิจและสังคม จำนวนเกษตรกรนำมาแจกแจงให้ชัดเจน โดยการกระจายความถี่ การกระจาย ร้อยละและค่าเฉลี่ย

1.9.4.2 การศึกษาการแพร่กระจายและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจาย ใช้วิธีการศึกษาในรูปของการศึกษาเชิงประจักษ์ และใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา ส่วนลักษณะข้อมูลทางกายภาพวิเคราะห์ด้วยแผนที่และแสดงตาราง

1.9.4.3 การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับ และการไม่ยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ใช้การวิเคราะห์แต้มคะแนน (Point - score analysis) โดยกำหนดความสำคัญของแต่ละปัจจัยตามน้ำหนักของค่าคะแนน ดังนี้ คือ สำคัญมากที่สุด = 5 คะแนน สำคัญมาก = 4 คะแนน สำคัญปานกลาง = 3 คะแนน สำคัญน้อย = 2 คะแนน สำคัญน้อยมาก = 1 คะแนน และไม่มีความสำคัญเลย = 0 คะแนน แล้วจึงจัดความสำคัญของแต่ละปัจจัยตามน้ำหนักคะแนนที่ได้ แสดงในรูปตารางเพื่อให้สามารถเข้าใจถึงอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่เกษตรกรนำมาพิจารณาสำหรับการตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

1.9.4.4 การศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ภายหลังการยอมรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ใช้การวิเคราะห์ด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์และแสดงด้วยตาราง